

Mitkä tekijät selittävät pienituloisten eläkeläisten toimeentulokokemusten eroja?

LIISA-MARIA PALOMÄKI

Johdanto

Toimeentulotutkimuksissa on havaittu eri mittareiden paikantavan ihmisiä köyhiksi toisistaan poikkeavilla tavoilla. Esimerkiksi Olli Kankaan ja Veli-Matti Ritakallion (2008) tutkimuksessa tulojen perusteella köyhiksi luokitelluista vain joka viides ilmoitti kokevansa toimeentulonsa ongelmalliseksi vuonna 2005. Köyhyyttä on lähestytty epäsuorien, suorien ja yhdistelmäkriteerien avulla. Mittaaminen on tapahtunut käytännössä tulojen, puutteen, subjektiivisen kokemuksen, velkojen ja toimeentulotuen saamisen kautta. Perinteisesti toimeentulotutkimuksessa on keskitytty kuvaamaan ilmiön yleisyyttä, kohdentumista ja pysyvyyttä (esim. Kangas & Ritakallio 2003 & 2008; Moisio 2006a). Yhteiskuntapolitiikan kannalta on nähty tärkeäksi selvittää, missä määrin eri menetöt paikantavat köyhyysriskin eri väestöryhmiin. Eläkeläisten on todettu olevan työsäkävien ohella parhaimmasta ja työttömien heikoimmassa asemassa kaikilla mittareilla mitattuna. (Kangas & Ritakallio 2008.) Vaikka toimeentulotutkimuksissa onkin todettu ihmisten kokevan tilanteensa myönteisemmäksi kuin objektiivisten mittausten perusteella voisi olettaa (Heikkilä 1990), ei objektiivisten tulojen ja subjektiivisen toimeentulokokemusten välinen ristiriita ole ollut tutkimuksen keskiössä.

Analyyysin lähtökohtana on eläkeläisten tuloja ja toimeentulokokemuksia selvittäneen tutkimuksen (Kautto & al. 2009) havainto objektiivisten tulojen ja subjektiivisten kokemusten osittaisesta vastaamattomuudesta pienituloisilla eläkeläisillä. Eläkeläisten toimeentulo-ongelmien yleisyyden todettiin pääsääntöisesti vähenevän tulojen kasvaessa. Kuitenkin jopa puolet kaikkein pienituloisimmista eläkeläisistä koki toimeentulon-

sa helpoksi jollain tasolla. Toisaalta samanaikaisesti noin viidesosa keski- ja hyvätuloisista ilmoitti toimeentulovaikeuksista. Havainto herätti kysymyksen siitä, miksi suhteellisen iso osa objektiivisesti pienituloisista eläkeläisistä kuitenkin kokee toimeentulonsa helpoksi. Onko löydettävissä yksilöllisiä ominaisuuksia tai muita selitystekijöitä, jotka liittyvät pienituloisten erilaisiin toimeentulokokemuksiin?

Eläkeläisten taloudellinen hyvinvointi, erityisesti tyytyväisyys taloudelliseen tilanteeseen, on perinteinen tutkimuksen kohde elämänlaadun (*Quality of Life Research*) tutkimuksessa. Tutkimusperinteessä elämänlaadun on katsottu muodostuvan epäsuorasti objektiivisten elinolojen, suorasti subjektiivisten kokemusten tai objektiivisen tilanteen havainnoinnin ja tulkinnan tuloksena (Daatland & Hansen 2007). Tulojen ja toimeentulokokemusten välistä ristiriitaa taustoitetaan ensin kuvailemalla lyhyesti tämän tutkimusperinteen tutkimusasetelmia ja -tuloksia. Seuraavaksi esitellään aineisto. Varsinainen analyysiosio on kaksiosainen. Siihen sisältyy sekä pienituloisten toimeentulonsa helpoksi ja hankalaksi kokevien eläkeläisten vertailu laajan muuttujajoukon suhteen, että esille nousseiden tekijöiden yhteyksien tarkempi tarkastelu. Lopuksi pohditaan, millaisia päätelmiä tuloksista voi tehdä. Sekä analyysi- että johtopäätösosiossa huomioidaan elämänlaadun tutkimuksessa esille nousseet kysymykset ja vastataan näihin mahdollisuuksien mukaan.

Taloudellinen tyytyväisyys elämänlaadun tutkimuskentässä

Käsite taloudellinen tyytyväisyys (*financial satisfaction*) tai tyytyväisyys taloudellisiin resursseihin

viittaa henkilön subjektiiviseen arvioon taloudellisten resurssien riittäväydestä suhteessa niiden riittämättömyyteen tai siihen, missä määrin resurssit tuottavat tyytyväisyyttä tai tyytymättömyyttä (George 1992). Taloudellisen tyytyväisyyden on katsottu olevan tulojen ja subjektiivisen hyvinvoinnin kokonaisuuden välistä positiivista yhteyttä välittävä tekijä, samalla tavoin kuin maiden varallisuus kansainvälisissä onnellisuuden tai subjektiivisen hyvinvoinnin vertailuissa. Tulosten ja taloudellisen tyytyväisyyden välinen yhteys on todettu tutkimuksissa voimakkaammaksi kuin tulojen ja subjektiivisen hyvinvoinnin välinen yhteys. Loogisesti tämä liittyy siihen, että hyvinvointiin vaikuttavat monet sellaiset asiat, joilla on vain vähäinen yhteys tuloihin. Tuloilla on sen sijaan suora vaikutus taloudelliseen tyytyväisyyteen. (Diener & Biswas-Diener 2002.) Käytännössä taloudellista tyytyväisyyttä on mitattu henkilön tuloihin, elintasoon, säästöihin tai subjektiiviseen arvioon eri tekijöiden tai kokonaistason riittävyteen liittyvien kysymysten avulla. Taloudellisen tyytyväisyyden osa-alueista on myös muodostettu kokonaisuutta kuvaavia indeksejä. Tiivistäen voidaan todeta, että taloudellisen tyytyväisyyden operationalisointi on varsin heterogeenistä. (Weidekamp-Maicher & Naegele 2007.)

Gerontologisesti suuntautuneiden tutkimusten keskeinen havainto on taloudellisen tyytyväisyyden lisääntyminen iän myötä. Tätä on pidetty paradoksaalisena ilmiönä, kun huomioidaan ikääntyneempien nuorempia ikäryhmiä matalampi tulotaso (Hansen & al. 2008). Tyypillisesti iän ja tulojen yhteyttä taloudelliseen tyytyväisyyteen on tutkittu mm. vakioimalla sosiodemografisten tekijöiden, sosiaalisten vertailujen, kuten tulojen muutokset ja taloudellisen aseman, ja sosiaalisen aktiivisuuden vaikutuksia. Esimerkiksi Chang-Ming Hsieh (2001) osoitti tutkimuksessaan tulojen, iän, koetun terveyden, kaupungissa asuminen ja uskonnollisiin tilaisuuksiin osallistumisen vaikuttavan positiivisesti ja avioeron negatiivisesti taloudelliseen tyytyväisyyteen. Sukupuolella, etnisellä taustalla, koulutuksella tai järjestötoimintaan osallistumisella taas ei ollut merkitystä kokemusten kannalta. Köyhyyden vaikutusta taloudelliseen tyytyväisyyteen käsittelevässä tutkimuksessa Hsieh (2002) puolestaan osoitti nuorempien kohorttien olevan tyytymättömämpiä taloudelliseen tilanteeseensa. Ilmiö on selkeä erityisesti pienituloisilla ja liittyy Hsiehin mukaan tulo-

jen vertailuun. Tyytymättömyyttä lisää kokemus omien tulojen pienuudesta verrattuna toisten tuloihin. Sosiaalisten vertailujen merkitys psykologisena iän vaikutuksen taustalla olevana taustatekijänä sai tukea myös Hsiehin (2003) tutkimuksesta, jossa mekanismin todettiin pätevän kaikissa ikäryhmissä.

Ikääntyneiden suurempaa taloudellista tyytyväisyyttä selittävät mallit eivät Thomas Hansenin ja kumppaneiden (2008) mukaan huomioi riittävästi erilaisia taloudellisia tekijöitä. Tavallisesti taloudellista tyytyväisyyttä on selitetty sopeutumisella ikääntymisen tuomiin taloudellisiin rajoitteisiin, elämänkulun myötä pienenevillä menoilla tai vanhimman kohortin nuoruudessa kokemalla taloudellisella puutteella, johon verrattuna nykyinen tilanne koetaan hyvänä. Ed Dienerin ja Robert Biswas-Dienerin (2002) mukaan ihmiset osaavat ennakoida tulotason pienenevän eläkkeelle jäämisen yhteydessä, minkä vuoksi heillä usein on säästöjä tai varallisuutta, joiden avulla taloutta voidaan tasapainottaa. Eläkeläisten elämänvaiheelle on tyypillistä myös asunnon ja muiden kestokulutushyödykkeiden, esimerkiksi auton, velaton omistaminen. Nämä voivat tuottaa varoja myynnin yhteydessä tai pienentää menoja. Toisaalta hyödykkeiden ylläpito vaatii varallisuutta lainan maksun jälkeenkin, mikä voi muodostua taloudelliseksi rasitteeksi. Varallisuuden ja velkojen vaikutuksen huomioivassa tutkimuksessa Hansen (2008) osoitti huomattavan osan ikääntyneempien suuremmasta taloudellisesta tyytyväisyydestä selittyvän nuorempia ikäryhmiä vähäisemmällä velan määrällä ja suuremmilla säästöillä. Varallisuus ei kuitenkaan selittänyt iän ja kokemusten välistä yhteyttä pienituloisilla ikääntyneillä, joilla varallisuutta on vähemmän. Pienituloiset ikääntyneet olivat pienituloisia nuorempia ikäryhmiä tyytyväisempiä taloudelliseen tilanteensa. Hansenin havainto on yhteensopiva Hsiehin (2002) tutkimustuloksen kanssa. Pienituloisuus ja ikä ovat merkittäviä taustatekijöitä toimeentulon kokemisessa.

Tyytyväisyyttä objektiivisesti huonoihin elinoloihin, kuten köyhyydessä elämiseen, on elämänlaadun tutkimusperinteessä kutsuttu perinteisesti tyytyväisyysparadoksiksi. Ristiriidasta on toisaalta kyse myös, kun ihminen kokee objektiivisesti hyvän elämänlaadun huonona. Käsitettä käytettäessä viitataan useimmiten Geraldine Olsonin ja Brigitte Schoberin (1993) artikkeliin, jossa pohdittiin ”köyhyydessä tyytyväisenä

elämisen ongelmaa” ja kehitettiin malli interventiota varten. Tyytyväisyyden materiaalisesti huonoihin olosuhteisiin on katsottu olevan epätar koituksenmukaista yksilön hyvinvoinnin kannalta, sillä se vähentää motivaatiota muuttaa vallitsevaa olotilaa. Toisaalta ilmiö on ongelma myös sosiaalipoliittisesta näkökulmasta, sillä tyytyväisyys huonoihin olosuhteisiin lisää riippuvuutta yhteiskunnan tuesta.

Subjektiiivisen kokemuksen ja objektiivisen ”todellisuuden” välistä ristiriitaa on Olsonin ja Schoberin (1993) mukaan selitetty sekä metodologisilla tai teknisillä että käyttäytymistieteellisillä syillä. Teknisillä syillä viitataan mm. mittareiden epätarkkuuteen, vastaustilanteen luonteeseen, mittareiden epälineaariseen yhteyteen tai siihen, että tunnekomponentin sisältävä subjektiivinen arvio ei liity itse asiassa objektiiviseen asiaan, jota on tarkoitus mitata. Tutkimusmenetelmän vaikutusta hyvinvointia koskevien kysymysten vastaamiseen Suomessa tutkinut Anja Ahola (2003) on havainnut, että puhelinhaastattelussa valitaan käyntihaastattelua useammin myönteinen vaihtoehto tai sanotaan, ettei jotakin kielteistä asiaa ole. Aholan mukaan tätä ei ole pidetty ongelmana, koska systemaattisen virheen uskotaan olevan samansuuruinen kaikilla vastaajilla. Havainto puhuu kuitenkin sen puolesta, että subjektiivisen toimeentulon tutkimisessa olisi nykyistä enemmän tilausta myös menetelmätutkimukselle. Käyttäytymistieteellisillä syillä viitataan Olsonin & Schoberin (1993) mukaan mm. kulttuurisiin piirteisiin, jolloin on sosiaalisesti suotavaa antaa hyvinvoinnista kysyttäessä normin mukainen vastaus. Vastauksen tyyli voi olla omasta kokemuksesta irrallinen, tyytyväisyyttä tai tyytymättömyyttä ilmaiseva. Henkilö voi myös muodostaa vastauksensa suhteessa referenssiryhmän tilanteesta tekemäänsä arvioon. (Mt.)

Manuela Weidekamp-Maicher ja Gerhard Naegele (2007) puolestaan korostavat resurssinäkökulman tärkeyttä ikääntyvien taloudellista tyytyväisyyttä kartoittaneessa tutkimuskatsauksessaan. Tuloja tärkeämmäksi taloudellisten resurssien arvioinnissa on todettu tulojen mahdollistama elintaso. Tyytyväisyyttä lisää hyväksi koettu asumistaso, mahdollisuus osallistua sosiaaliseen elämään liikuntakyvyn puutteista huolimatta ja kyky kustantaa kasvavat terveydenhoitokulut. Subjektiiivinen arvio siitä, riittävätkö taloudelliset resurssit tyydyttämään tarpeita, ja yksilön mahdollisuus hankkia silloin tällöin luksusta elä-

määnsä, on niin ikään todettu liittyvän toisiinsa. Tulot voidaan nähdä resurssina muiden tarpeiden tyydyttämisessä.

Subjektiiivinen kokemus toimeentulosta

Analyysin tarkoituksena on tuottaa uutta tietoa tulojen ja toimeentulokokemusten välisestä ristiriidasta pienituloisilla eläkeläisillä. Katsauksen perusteella voidaan pienituloisuuden ja iän todeta olevan keskeisiä toimeentulon kokemiseen vaikuttavia tekijöitä. Tulojen ja kokemusten vastaimattomuutta lähestytään ensin vertailemalla toimeentulonsa helpoksi ja hankalaksi kokevia laajan tekijäjoukon suhteen. Saatua tietoa syvennetään seuraavaksi toimeentulokokemusten mallinnuksella. Analyysi perustuu Stakesin Suomalaisen hyvinvointi ja palvelut 2006 -aineistoon (ns. HYPÄ-aineisto, ks. Moisio 2006b), joka on puhelin- ja käyntihaastatteluja yhdistävä osittain paneelimuotoinen rekisteritiedoilla täydennetty kyselytutkimus. Kysely suoritettiin 18–79-vuotiaille Manner-Suomessa asuville suomen- ja ruotsinkielisille henkilöille. Otoksen koko on 5 798, ja vastausprosentti on 83,7. Havaintoja on 4 530, joista eläkeläisiä 1 233. Aineisto kattaa monipuolisesti otoshenkilöiden hyvinvointia kuvaavia osa-alueita, kuten tuloja, työllisyyttä, terveyttä, asumista, sosiaalisia suhteita ja sosiaalipalvelujen käyttöä. Aineistoon on liitetty haastatteluvuoden 2006 tulotiedot, mikä mahdollistaa tulojen ja kokemusten mittaamisen samalta vuodelta. Tieto henkilön pääasiallisesta toiminnasta perustuu haastateltavan omaan ilmoitukseen.

Tutkimusjoukoksi rajataan jo aiemmin mainitussa (Kautto & al. 2009) eläkeläisten tuloja ja toimeentulokokemuksia selvittäneessä tutkimuksessa pienituloiseksi¹ nimetty eläkeläisten joukko. Pienituloisen ryhmän tulot sijoittuvat eläke-

1. Henkilön objektiivista taloudellista toimeentuloa mitattiin kulutusyksikköä kohden lasketun ns. käytettävissä olevan ekvivalenttirahatulon avulla. Ekvivalenttitulossa kotitalouden yhteenlaskettu rahatulo jaetaan OECD:n kulutusyksikköluvulla, jossa kotitalouden ensimmäinen aikuinen saa painon 1, muut aikuiset painon 0,5 ja 0–13-vuotiaat lapset painon 0,3. Tarkastelun kohteena on henkilö, mutta toimeentulon osalta otetaan huomioon samassa kotitaloudessa asuvien jäsenten tulot ja kotitalouden rakenne. Rahatulo ei sisällä laskennallisia tuloerä, kuten omassa käytössä olevasta omistusasunnosta saatavaa asuntotuloa.

läisten tulojakauman kolmeen alimpaan kymmenykseen ja olivat enintään 12 772 euroa vuonna 2006. Tutkimusjoukossa on 376 henkilöä, ja heissä on hieman enemmän naisia, nuorimpaan ja vanhimpaan ikäryhmään kuuluvia ja sellaisia, jotka eivät elä parisuhteessa, kuin koko otoksen eläkeläisjoukossa. Alle 55-vuotiaat ovat pääsääntöisesti työkyvyttömyyseläkkeellä (taulukko 1).

Subjektiiivista kokemusta toimeentulosta mitattiin kysymällä ”Miten kotitalouden tulot riittävät menojen kattamiseen?” Vastausvaihtoehdoiksi esitettiin 1) erittäin hankalaa, 2) hankalaa, 3) melko hankalaa, 4) melko helppoa, 5) helppoa ja 6) hyvin helppoa. Hankaluuden kokemukset oli-

vat pienituloisilla selkeästi yleisempiä kuin keski- tai suurituloisimmilla eläkeläisillä, mutta eivät kuitenkaan niin yleisiä, kuin tulojen perusteella olisi voinut olettaa (kuva 1).

Pienituloisten eläkeläisten toimeentulokokemusten tarkempi erittely osoittaa suurimman osan kokevan toimeentulonsa melko helpoksi. Toisaalta noin kolmasosalle menojen kattaminen on melko hankalaa (taulukko 2). Tässä tutkimuksessa pienituloisten toimeentulokokemukset on jaoteltu kahteen tasoon. Toimeentulonsa helpoksi kokevilla (yht. 49 prosenttia) tarkoitetaan toimeentulonsa melko helpoksi, helpoksi tai hyvin helpoksi kokeneita. Toimeentulonsa han-

Taulukko 1. Pienituloiset eläkeläiset 2006, %

	1–3 tulok.	Kaikki
Mies	43	48
Nainen	57	52
18–54	11	7
55–64	19	27
65–74	41	48
75–79	29	19
Ei parisuhteessa	57	33
Parisuhteessa	43	67
Yhteensä, (n)	331	1 102

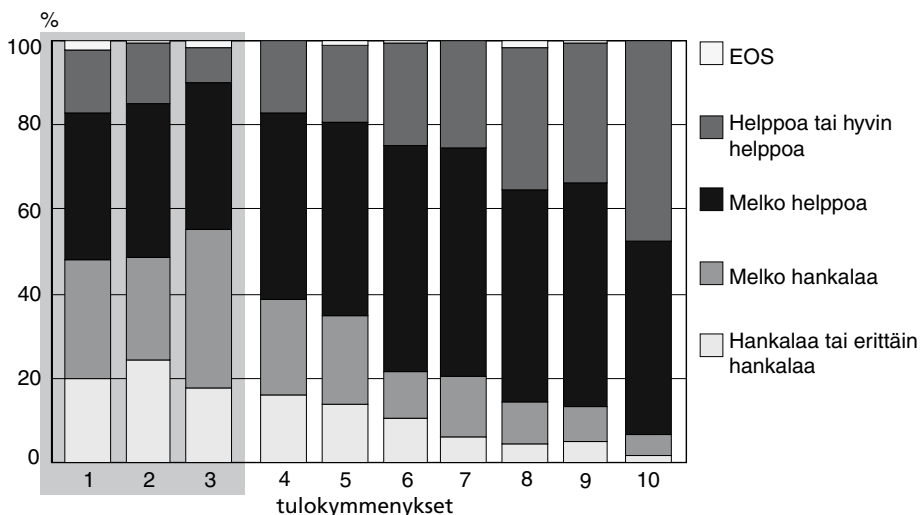
%-osuudet ja havaintomäärät painotettuja lukuja

Taulukko 2. Menojen kattamisen hankaluus/helppous pienituloisilla eläkeläisillä 2006, %

	%	n
Erittäin hankalaa	8	27
Hankalaa	12	41
Melko hankalaa	30	99
Melko helppoa	36	118
Helppoa	11	37
Hyvin helppoa	1	4
EOS	2	5
Yhteensä	100	331

%-osuudet ja havaintomäärät painotettuja lukuja

Kuva 1. Menojen kattamisen hankaluus/helppous vuonna 2006 eläkeläisten tuloista lasketuissa tulo-kymmenyksissä, eläkeläiset, %



kalaksi kokevilla (yht. 51 prosenttia) tarkoitetaan toimeentulonsa melko hankalaksi, hankalaksi tai erittäin hankalaksi kokeneita. Kysymykseen vastaamatta jättäneet (n = 6) eivät ole mukana tarkasteluissa.

Taloudellisen tilanteen kuvaajat, tyytyväisyys elämään ja terveys erottelevat pienituloisten toimeentulokokemuksia

Toimeentulonsa helpoksi ja hankalaksi kokevia pienituloisia eläkeläisiä erottavat parhaiten heidän omat arvionsa taloudellisista resursseista, tyytyväisyys elämään, sosiaaliset suhteet ja terveys (taulukko 3). Pienituloinen kokee toimeentulonsa useammin helpoksi, jos hän on tyytyväinen asumisen kustannuksiin, pystyy säästämään rahaa ja lähtemään halutessaan lomamatkalle. Toimeentuloa helpottaa myös hyväksi koettu terveys ja vähäinen lääkäripalveluiden käyttötarve. Toimeentulo pienillä tuloilla koetaan helpoksi myös, jos henkilö on yleisesti tyytyväinen omaan elämäänsä eikä koe usein oloansa yksinäiseksi.

Pienituloiset toimeentulonsa hankalaksi kokevat ovat huomattavasti useammin tyytymättömämpiä asumisen kustannuksiin. Asunnon kokoon ja varusteluun oltiin sen sijaan pääsääntöisesti ja yhtä yleisesti tyytyväisiä. Mikko Niemelän (2008) mukaan eläkeläiset kuluttavat tuloihinsa nähden muita ikäryhmiä enemmän välttämättömyshyödykkeisiin, kuten elintarvikkeisiin ja asumiseen. Näin siitäkkin huolimatta, että suurin osa eläkeläisistä asuu velattomassa omistus-asunnossa. Pienituloisten hankaluudet toimeentulossa saattavat siis liittyä erilaisiin omistusasumiseen liittyviin kustannuksiin (lämmitys, kiinteistövero, korjauskulut ym.). Toisaalta pienituloisissa on suhteellisesti enemmän 18–54-vuotiaita työkyvyttömyyseläkeläisiä, joilla vuokralla asuminen on yleisempää. Käytettävissä olevassa aineistossa ei ole tietoa henkilön asumismuodosta asian arvioimiseksi. Oli syy mikä tahansa, asumisen kustannuksiin tyytymättömät kokevat tyytyväisiä useammin myös muun taloudellisen toimeentulon hankalaksi.

Toimeentulonsa helpoksi ja hankalaksi kokevat eroavat myös sosiaalisen kanssakäymisen ja yleisemmän elämään tyytyväisyyden suhteen. Toimeentulonsa helpoksi kokevat ovat tyytyväisempiä elämäänsä ja kokevat harvemmin olonsa yk-

sinäiseksi. He myös tapaavat eri taloudessa asuvia ystäviään tai sukulaisiaan useammin ja suhtautuvat luottavaisemmin toisiin ihmisiin kuin toimeentulovaikeuksia kokevat, vaikka erot näiden kahden jälkimmäisen tekijän suhteen eivät ole tilastollisesti merkitseviä.

Toimeentuloaan helppona pitävät kokevat myös olevansa terveempiä ja he ovat käyttäneet lääkäripalveluja harvemmin kuin toimeentulonsa hankalaksi kokevat. Huono terveys ja sitä kautta lisääntyneet terveystenot vähentävät muuhun kulutukseen jäävää rahaa. Niemelän (2008) mukaan pienituloisilla terveydenhoitomenojen osuus kokonaiskulutuksesta on suurempituloisia hieman pienempi, mikä kertoo pikemmin pienituloisten turvautuvan useammin julkisiin palveluihin kuin vähäisemmästä sairastamisesta.

Miehet ja iäkkäämmät eläkeläiset näyttäsivät myös kokevan menojen kattamisen pienillä tuloilla naisia ja työkyvyttömyyseläkkeellä olevia alle 55-vuotiaita useammin helpoksi. Eroihin voi kiinnittää huomiota, vaikka ne eivät olekaan tilastollisesti merkitseviä. Tutkimuksessa huomioitiin myös maantieteellinen sijainti/suuralue (ei mukana taulukossa) ja maaseutu-kaupunki-akseli, mutta nämä eivät erotelleet toimeentulokokemuksia. Myöskään siviilisäädellä tai koulutusasteella ei ollut vaikutusta.

Toimeentulon helpoksi kokemiseen vaikuttavat tekijät

Seuraavassa toimeentulokokemusten eroja pienituloisilla eläkeläisillä analysoidaan logistisen regressioanalyysin avulla edellisessä tarkastelussa esille nousseiden tekijöiden suhteen (taulukko 4). Samalla on mahdollista etsiä vastausta ikään liittyvän tyytyväisyysparadoksin olemassaolosta pienituloisilla eläkeläisillä. Vaikka ikä ja sukupuoli eivät olleet tilastollisesti merkitseviä toimeentulokokemusten erottelijoita, ovat ne mukana analyysissa niiden sisällöllisen mielenkiinnon vuoksi. Terveystenohoitomenojen vaikutusta tutkitaan koetun terveyden kautta, yleistä elämään suhtautumista elämään tyytyväisyyden kautta ja sosiaalisten suhteiden merkitystä yksinäisyyden kautta. Taloudellisen tilanteen kuvaajista mukana ovat tyytyväisyys asumisen kustannuksiin ja mahdollisuudet säästää ja lähteä lomamatkalle. Suurin korrelaatio on säästö- ja lomailumahdollisuuksien välillä 0,42 (Pearson).

Taulukko 3. Toimeentulonsa hankalaksi ja helpoksi kokevien pienituloisten (tulot eläkeläisten 1.–3. tulokymmenyksessä) eläkeläisten vertailu erilaisten tekijöiden mukaan, %

	Kokemus toimeentulosta			p
	hankalaa n = 189	helppoa n = 181	kaikki n = 370	
Sosiodemografiset tekijät				
Sukupuoli				0,068
Mies	38	48	43	
Nainen	62	52	57	
Ikä				0,074
18–54	15	6	11	
55–64	19	20	20	
65–74	40	42	41	
75–79	26	32	29	
Siviilisäätty				0,207
Ei parisuhteessa	61	54	57	
Parisuhteessa	39	46	43	
Sosioekonomiset tekijät				
Koulutus				0,439
Perus- / kansak.	73	78	76	
Keskiaste	23	18	20	
Korkea-aste	3	5	4	
Asuinpaikka ja asuminen				
Kuntaryhmä				0,615
Kaupunkimainen	48	42	45	
Taajaan asuttu	18	19	19	
Maaseutumainen	34	38	36	
Asuminen				0,465
Kaupungin keskusta	18	15	17	
Esikaupunki/ lähiö	33	28	31	
Kuntakeskus/ taajama	16	20	18	
Maaseudun haja-asutusalue/ kylä	32	37	35	
Terveys				
Koettu terveys				<,0001
Melko hyvä/ hyvä	35	50	42	
Keskinkertainen	37	40	38	
Melko huono/ huono	29	10	20	
Lääkäripalveluiden käyttö (krt/12kk)				
0–3	51	66	58	0,010
4–6	24	20	22	
7+	25	14	19	

jatkuu seuraavalla sivulla

Taulukko 3 jatkuu

	Kokemus toimeentulosta			p
	hankalaa n = 189	helppoa n = 181	kaikki n = 370	
Elämänasenne ja sosiaaliset suhteet				
Sosiaalinen luottamus				0,256
Matala	33	26	29	
Keskimääräinen	38	37	37	
Korkea	30	38	34	
Tyytyväisyys omaan elämään				<,0001
Erittäin / melko tyytyväinen	73	92	83	
Ei tyytyväinen/ tyytymätön	11	5	8	
Erittäin / melko tyytymätön	16	3	10	
Yksinäisyys				0,002
Jatkuvasti / melko usein	13	7	10	
Joskus	28	17	23	
Hyvin harvoin/ ei koskaan	59	77	67	
Ystävien tai sukulaisten tapaaminen				0,086
Kerran, kahdesti kk tai useammin	70	79	74	
Harvemmin	30	21	26	
Subjekttiivinen arvio taloudellisista resursseista				
Tyytyväisyys asumisen kustannuksiin				<,0001
Erittäin / melko tyytyväinen	47	77	61	
Ei tyytyväinen/ tyytymätön	17	11	14	
Erittäin / melko tyytymätön	36	12	24	
Tyytyväisyys asunnon kokoon				0,237
Erittäin/ melko tyytyväinen	93	94	94	
Ei tyytyväinen/ tyytymätön	4	1	3	
Erittäin/ melko tyytymätön	3	5	4	
Tyytyväisyys asunnon varusteisiin				0,863
Erittäin/ melko tyytyväinen	90	90	90	
Ei tyytyväinen/ tyytymätön	4	3	3	
Erittäin/ melko tyytymätön	6	7	6	
Rahan jääminen säästöön				<,0001
Kyllä	6	47	26	
Ei tai hyvin vähän	94	53	74	
Halutessa varaa lomamatkaan				<,0001
Kyllä	24	71	47	
Ei	76	29	53	

Tilastolliset merkitsevyydet on testattu khiin neliö -testillä
%-osuudet on laskettu painotetuista luvuista, havaintomäärät ovat painottamattomia lukuja.

Tarkempi analyysi osoitti toimeentulon kokemisen helpoksi pienillä tuloilla liittyvän käytännössä vain muihin subjektiivisiin arvioihin taloudellisista resursseista. Toimeentulon kokeminen helpoksi on todennäköisempää, jos henkilö on tyytyväinen asumisen kustannuksiin, kokee rahan säästämisen mahdolliseksi ja voi halutessaan lähteä lomamatkalle. Kokemusta helpottaa myös tyytyväisyys omaan elämään. Marja Vaaraman ja kumppaneiden (2008) mukaan elämään tyytyväisyyttä on hyvinvointiteoreettisissa malleissa käytetty myös ”tulomuuttujana”, jolloin taloudellista toimeentuloa on tarkasteltu tämän osatekijänä. Elämään tyytyväisyyden ja toimeentulokokemusten välisen yhteyden tulkinnassa on siis huomioitava, että kausaalisuuden suunnasta ei ole tietoa. Riittäväksi koettu toimeentulo voi myös lisätä tyytyväisyyttä elämään. Terveydellä ja yksinäisyyden kokemuksilla ei näyttäisi olevan vaikutusta toimeentulon helpoksi kokemiseen. Terveystieteiden vaikutuksen arviointia tavoiteltiin myös tarkastelemalla toimeentulokokemuksia jokapäiväistä elämää haittaavan sairauden olemassaolon suhteen. Tällainen sairaus on yleisempää toimeentulonsa hankalaksi kokevilla, mutta taloudellisten tekijöiden kanssa samanaikaisesti tarkasteltuna ei yhteys toimeentulokokemuksiin ollut tilastollisesti merkitsevä. Aikaisemmassa eläkeläisten tuloja ja toimeentulokokemuksia selvittäneessä tutkimuksessa huonon terveyden sen sijaan todettiin lisäävän pienituloisten riskiä kokea toimeentulo-ongelmia (Kautto & al. 2009). Tutkimuksessa ei kuitenkaan huomioitu henkilön arvioita muiden taloudellisten resurssien riittäväyydestä.

Ikään liittyvän tyytyväisyysparadoksin olemassaoloa pienituloisilla eläkeläisillä ei analyysin perusteella voida vahvistaa. Kun iän vaikutusta toimeentulon helpoksi kokemiseen tarkastellaan sukupuolen kanssa (malli 1), näyttäisi vanhin ikäryhmä kokevan toimeentulonsa helpoimpana. Kuitenkin kun analyysissä huomioidaan terveys (malli 2), joka on huonoin työkyvyttömyyseläkkeellä olevilla nuorimmilla ikäryhmillä, eivät vanhimman ikäryhmän toimeentulokokemukset erotu positiivisimpina. Tyytyväisyyden, yksinäisyyden (malli 3) ja muiden taloudellisen tilanteen kuvaajien (malli 4) yhteyksien huomiointi osoittaa vanhimman ikäryhmän kokeman toimeentulon helppouden olevan suunnilleen samaa tasoa kuin nuoremmilla pienituloisilla eläkeläisillä lukuun ottamatta alle 55-vuotiaita. Ko-

ko eläkeläisjoukossa, ei vain pienituloisilla, iän todettiin olevan merkittävä toimeentulokokemuksiin vaikuttava tekijä (Kautto & al. 2009). Pienituloisilla iän ja kokemusten välistä yhteyttä ei voida todeta tilastollisesti luotettavasti. Tästä huolimatta huomion voi kiinnittää alle 55-vuotiaiden työkyvyttömyyseläkeläisten muita eläkeläisiä hankalammalta vaikuttavaan tilanteeseen.

Yhteenveto ja pohdintaa

Analyyysin tavoitteena oli tarkastella objektiivisen ja subjektiivisen köyhyysmittarin antaman kuvan vastaamattomuutta. Tutkimusjoukkona olivat pienituloiset eläkeläiset, joista noin puolet koki toimeentulonsa helpoksi. Pienten tulojen ja tyytyväisyyden välistä ristiriitaa tarkasteltiin ensin vertailemalla toimeentulonsa helpoksi ja hankalaksi kokeneita varsin laajan muuttujajoukon suhteen. Seuraavaksi syvennettiin eri tekijöiden merkitystä tarkastelemalla näiden vaikutusta toimeentulon helppouteen. Toimeentulonsa helpoksi kokevat arvioivat positiivisemmin muiden taloudellisten resurssien riittäväyyden ja ovat yleisesti tyytyväisempiä elämäänsä, terveempiä ja sosiaalisesti aktiivisempia kuin toimeentulonsa hankalaksi kokevat. Kun edellisten asioiden yhteyksiä koetun toimeentulon helppouteen tarkasteltiin yhtäaikaaisesti, voitiin kokemusten todeta liittyvän lähestulkoon ainoastaan muihin subjektiivisiin arvioihin taloudellisten resurssien riittäväyydestä. Tulosten tulkinnassa on huomioitava, että tarkastelun kohteena ovat pienituloisimmat eläkeläiset. Tuloksia ei voi yleistää koskemaan koko eläkeläisten joukkoa, saati koko väestöä.

Elämänlaadun tutkimuskentässä tyytyväisyyttä objektiivisesti huonoihin oloihin on kutsuttu tyytyväisyysparadoksiksi. Pienituloisten eläkeläisten kokema toimeentulon helppous vaikuttaa ensi näkemältä samankaltaiselta ilmiöltä. Pienistä tuloista huolimatta kohtuullisen suuri osa objektiivisesti pienituloisista ilmoitti kokevansa toimeentulonsa helpoksi. Tarkemman tarkastelun tuloksena selvisi kuitenkin *menojen kattamisen* olevan helpompaa heille, jotka olivat tyytyväisiä asumisen kustannuksiin, pystyivät säästämään rahaa ja halutessaan lähtemään lomamatkalle. Ikään liittyvän tyytyväisyysparadoksin olemassaoloa ei voitu tutkimustulosten perusteella vahvistaa.

Muiden taloudellisiin resursseihin liittyvien arvioiden ja toimeentulokokemusten välinen yhteys

on kuitenkin arkiajattelun mukaista. Kokemukseen tulojen riittävydestä vaikuttaa luonnollisesti kulutuksen taso. Jos asumiskulut, kuten esimerkiksi vuokra, lainanlyhennys, vastike ja ylläpito,

tai korkeat terveystulot nielevät suuren osan tuloista eikä rahan säästämiseen tai lomailuun siten ole mahdollisuutta, koetaan toimeentulo todennäköisesti hankalaksi ja päinvastoin. Tämän tyypp-

Taulukko 4. Pienituloisten eläkeläisten toimeentulon kokemiseen vaikuttavia tekijöitä vuonna 2006, logit-mallit

	Malli 1 Ikä Sukupuoli			Malli 2 Terveys		
	Riskisuhde	p	95 %:n luottamus- väli	Riskisuhde	p	95 %:n luottamusväli
Ikä						
18–54	1,00			1,00		
55–64	2,72	0,031	1,098–6,759	2,80	0,032	1,094–7,166
65–74	2,60	0,024	1,131–5,967	2,26	0,063	0,956–5,319
75–79	3,05	0,012	1,285–7,253	2,68	0,030	1,099–6,555
Sukupuoli						
Mies	1,00			1,00		
Nainen	0,59	0,025	0,376–0,936	0,57	0,019	0,355–0,910
Koettu terveys						
Melko hyvä/ hyvä				1,00		
Keskinkertainen				0,80	0,372	0,482–1,313
Melko huono/ huono				0,24	<,0001	0,121–0,481
Tyytyväisyys omaan elämään						
Erittäin/ melko tyytyväinen						
Ei tyytyväinen/ tyytymätön						
Erittäin/ melko tyytymätön						
Yksinäisyys						
Jatkuvasti/ melko usein						
Joskus						
Hyvin harvoin/ ei koskaan						
Tyytyväisyys asumisen kustannuksiin						
Erittäin/ melko tyytyväinen						
Ei tyytyväinen/ tyytymätön						
Erittäin/ melko tyytymätön						
Rahan jääminen säästöön						
Kyllä						
Ei tai hyvin vähän						
Halutessa varaa lomamatkaan						
Kyllä						
Ei						

* 1=toimeentulon kokeminen melko helpoksi, helpoksi tai hyvin helpoksi (n=180),
0= toimeentulon kokeminen melko hankalaksi, hankalaksi tai erittäin hankalaksi (n=182)

pisissä tilanteissa ei voida puhua tyytyväisyysparadoksista, toisin kuin tilanteessa, jossa pienistä tuloista ja suurista menoista huolimatta koettaisiin toimeentulo helppona. Paradoksin olemassaolo

tukevien päätelmien tekeminen edellyttäisi kuitenkin tarkempaa tietoa pienituloisten eläkeläisten varallisuudesta, veloista ja kulutuksen sisällystä. Erityisen hyödyllisiä olisivat tiedot asumis-

Malli 3 Tyytyväisyys elämään Yksinäisyys			Malli 4 Asumisen kustannukset Säästö Loma		
Riskisuhde	p	95 %:n luottamus- väli	Riskisuhde	p	95 %:n luottamus- väli
1,00			1,00		
2,45	0,076	0,911–6,561	1,73	0,372	0,519–5,755
1,80	0,203	0,730–4,418	1,38	0,566	0,462–4,102
2,01	0,145	0,786–5,114	1,51	0,474	0,486–4,715
1,00			1,00		
0,57	0,025	0,353–0,932	0,66	0,173	0,361–1,202
1,00			1,00		
0,87	0,585	0,518–1,449	1,16	0,657	0,606–2,215
0,40	0,018	0,184–0,852	0,69	0,423	0,272–1,726
1,00			1,00		
0,36	0,043	0,136–0,969	0,41	0,162	0,121–1,424
0,30	0,030	0,099–0,890	0,28	0,042	0,081–0,954
1,00			1,00		
0,89	0,813	0,330–2,384	0,50	0,249	0,151–1,634
1,65	0,270	0,677–4,035	1,18	0,760	0,407–3,423
			1,00		
			0,47	0,069	0,205–1,061
			0,20	<,0001	0,093–0,417
			1,00		
			0,14	<,0001	0,063–0,328
			1,00		
			0,23	<,0001	0,128–0,427

muodosta ja terveydenhoitomenoista. Tutkimuksessa hyödynnettyä HYPA-aineistoa ei ollut suunniteltu vastaamaan juuri edellä esitettyyn ongelmaan, eikä käytettävissä siten ollut näin yksityiskohtaisia tietoja. Myös tiedot henkilön vertailustandardeista, kuten tulojen vertailusta toisten tuloihin tai omien tulojen muutoksesta, syventäisivät toimeentulokokemuksista saatavaa kuvaa.

Eläkeläisten toimeentuloon kohdistuvassa tutkimuksessa tulojen, kulutuksen ja kokemusten yhtäaikaisen huomioimisen tulisi olla entistä tärkeämpää. Mikko Niemelän (2005) mukaan yhteiskunnissa, joissa kulutus nähdään toimivan keskeisenä elämäntavan määrittelijänä ja köyhyys valtavirran elämäntyylistä syrjäytymisenä, taloudellisen huono-osaisuuden ja kulutuksen rakenteen väliset yhteydet nousevat tärkeäksi tutkimuskohteeksi. Edelleen köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen näkökulmasta on keskeistä,

TIIVISTELMÄ

Liisa-Maria Palomäki: Mitkä tekijät selittävät pienituloisten eläkeläisten toimeentulokokemusten eroja?

Artikkelin tarkoituksena on tuottaa uutta tietoa tulojen ja toimeentulokokemusten välisestä ristiriidasta pienituloisilla eläkeläisillä. Tutkimuksissa on usein todettu, että objektiiviset ja subjektiiviset mittarit eivät anna samanlaista kuvaa ihmisten toimeentulosta. Artikkelin taustalla on eläkeläisten tuloja ja toimeentulokokemuksia käsitelleen tutkimuksen (Kautto & al. 2009) havainto siitä, että jopa puolet pienituloisimmista eläkeläisistä kuitenkin koki toimeentulonsa helpoksi. Tässä artikkelissa tutkitaan pienituloisia toimeentuloonsa tyytyväisiä eläkeläisiä tarkemmin. Ensin heitä verrataan toimeentuloonsa tyytymättömiin eri tekijöiden suhteen. Sitten pienituloisten toimeentulokokemuksista saatua tietoa syvennetään mallintamalla. Aineistona hyödynnetään THL:n (ent. Stakes) ja Tilastokeskuksen keräämää Suomalaisten hyvinvointi ja palvelut 2006 -kyselyaineistoa, jossa on samanaikais-

missä määrin pienituloisten kulutus eroaa yhteiskunnan normaalista tai keskimääräisestä kulutuksesta. Hyvinvoinnin kannalta tärkeää on myös, että pienituloisenkin voi kokea olevansa osallinen eläkeläisille tyypillisestä kulutuksesta. Manuela Weidekamp-Maicherin ja Gerhard Naegelen (2007) mukaan tulisi kuitenkin muistaa, että ikääntyvät usein aliarvioivat taloudellisten resurssien merkityksen heikkenevän terveyden ja sosiaalisten tukiverkkojen kompensoijana. Sosiaalipoliittisen päätöksenteon näkökulmasta tämä tarkoittaa, että ikääntyneiden subjektiivisia arvioita toimeentulosta ei pitäisi käyttää ainoana mittarina toimeentulon arvioinnissa. Eläkeläisten toimeentuloa tutkittaessa tulee siis jatkossa huomioida entistä monipuolisemmin toimeentulon eri osa-alueita. Erityisen tärkeää tämä on pienituloisten kohdalla.

ti sekä tulotiedot rekistereistä poimittuna että vastaajien oma käsitys tulojen riittävydestä.

Tulosten perusteella pienituloisten eläkeläisten toimeentulokokemuksia erottelevat selkeimmin arviot taloudellisista resursseista, tyytyväisyys elämään, sosiaaliset suhteet ja terveys. Toimeentulon kokemista helpoksi lisää tyytyväisyys asumisen kustannuksiin, mahdollisuus säästää rahaa ja lomilla. Myös tyytyväisyys omaan elämään ja hyväksi koettu terveys lisäävät toimeentulon kokemista helpoksi. Kun toimeentulokokemuksia erottelevien tekijöiden vaikutuksia tarkastellaan yhtäaikaisesti, voidaan kokemusten todeta liittyvän suoraan vain subjektiivisiin arvioihin taloudellisten resurssien riittävydestä. Kuvaa pienituloisten eläkeläisten toimeentulosta syventäisi edelleen tarkempi tieto heidän varallisuudestaan, kulutuksensa sisällöstä ja toimeentulokokemustensa arvioinnin perusteena olevista vertailustandardeista, kuten tulojen muutoksesta tai omien tulojen vertailusta toisten tuloihin.

KIRJALLISUUS

- AHOLA, ANJA: Massahaastattelumenetelmien erot väestön hyvinvoinnin kuvaamisessa. Hyvinvointi-katsaus 2: 46-52, 2003
- DAATLAND, SVEIN OLAV & HANSEN, THOMAS: Well-being, control and ageing: an empirical assessment. Teoksessa: Mollenkopf, Heidrun & Walker, Alan (toim.): Quality of life in old age: International and multi-disciplinary perspectives. Social indicators research series 31. Dordrecht: Springer, 2007
- DIENER, ED & BISWAS-DIENER, ROBERT: Will money increase subjective well-being? A literature review and guide to needed research. Social Indicators Research 57: 119-169, 2002

- GEORGE, LINDA K.: Economic status and subjective well-being: a review of the literature and an Agenda for future research. Teoksessa: Cutler, Neal E & Gregg, Davis W. & Lawton, M. Powell (toim.): Ageing, money, and life satisfaction: Aspects of financial gerontology. New York: Springer, 1992
- HANSEN, THOMAS & SLAGSVOLD, BRITT & MOUM, TORBJØRN: Financial satisfaction in old age: A satisfaction paradox or a result of accumulated wealth? Social Indicators Research 89 (2008): 2, 323-347
- HEIKKILÄ, MATTI: Köyhyys ja huono-osaisuus hyvinvointivaltiossa: tutkimus köyhyyden ja hyvinvoinnin puutteiden kasautumisesta Suomessa. Sosiaalihuollituksen julkaisuja 8. Helsinki: Sosiaalihu-

- tus, 1990
- HSIEH, CHANG-MING: Correlates of financial satisfaction. *International Journal of Aging and Human Development* 52 (2001): 2, 135–153
- HSIEH, CHANG-MING: Trends in financial satisfaction: Does poverty make a difference? *International Journal of Aging and Human Development* 54 (2002): 1, 15–30
- HSIEH, CHANG-MING: Income, age and financial satisfaction. *International Journal of Aging and Human Development* 56 (2003): 2, 89–112
- KANGAS, OLLI & RITAKALLIO, VELI-MATTI: Moniulotteisen köyhyyden trendit 1990-luvulla. Teoksessa: Kangas, Olli (toim.): Laman varjo ja nousun huuma. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 72. Helsinki: Kela, 2003
- KANGAS, OLLI & RITAKALLIO, VELI-MATTI: Köyhyyden mittaustavat, sosiaaliturvan riittävyys ja köyhyyden yleisyys Suomessa. Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 61. Helsinki: Kela, 2008
- KAUTTO, MIKKO & PALOMÄKI, LIISA-MARIA & RANTALA, JUHA & TUOMINEN, EILA: Eläkeläisten tulot ja kokemukset toimeentulosta. *Yhteiskuntapolitiikka* 74 (2009): 3, 290–302
- MOISIO, PASI: HYPA 2006. Hyvinvointi- ja palvelut-kyselyn 2006 aineistokuvaus. Stakesin työpapereita 33. Helsinki: Stakes, 2006
- MOISIO, PASI: Sosiaalinen liikkuvuus ja mahdollisuuksien tasa-arvo 2000-luvun Suomessa. Teoksessa: Kautto, Mikko (toim.): Suomalaisten hyvinvointi 2006. Helsinki: Stakes, 2006
- NIEMELÄ, MIKKO: Ikääntyvän väestön kulutustapojen muutokset vuosina 1966–2001. Teoksessa Tuominen, Eila (toim.): Näkökulmia eläkeläisten hyvinvointiin. Eläketurvakeskuksen raportteja 4. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2008
- NIEMELÄ, MIKKO: Tulot, kulutus ja toimeentulo. *Janus* 13 (2005): 4, 468–475
- OLSON, GERALDINE I. & SCHÖBER, BRIGITTE I.: The satisfied poor. *Social Indicators Research* 28 (1993): 2, 173–193
- VAARAMA, MARJA & OLLILA, KATI: Koettu hyvinvointi ja elämänlaatu kolmannessa iässä. Teoksessa: Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.): Suomalaisten hyvinvointi 2008. Helsinki: Stakes, 2008
- WEIDEKAMP-MAICHER, MANUELA & NAEGELE, GERHARD: Economic resources and subjective well-being in old age. Teoksessa: Mollenkopf, Heidrun & Walker, Alan (toim.): Quality of life in old age. International and multi-disciplinary perspectives. Social indicators research series 31. Dordrecht: Springer, 2007.